

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR**

1995 yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

1-2023

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

U.I.Nosirova, L.A.Ernazarova	
Nasriy matnlardagi sintaktik-stilistik figuralarning pragmatik jihatlari.....	212
O.I.Yadgarova	
Shaxsni o'rganishda proyektiv metodikalarning afzalliklari tahlili	216
O.M.Xalimova, A.A.Xusanov	
Ovoz buzilishlari: ovoz buzilishlarini turlari va kelib chiqish sabablari	221
D.X.Turdiboev	
O'quvchilarning matematik savodxonligini oshirishda tanqidiy fikrlash ko'nikmasini ahamiyatlilik darajasi.....	224
Sh.D.Ismoilov	
O'smir yoshdagi o'g'il bolalarni hayotga tayyorlash kompetensiyasini shakllantirishning tamoyillari	227
S.A.Yaxyayeva	
Yoshlarda estetik madaniyatni rivojlantirishning tarixiy zaruriyati va mafkuraviy asoslari.....	231
B.B.Nizomova, O.T.Sobirov, G.G'.Xomidova	
Maktab 7-sinf biologiya darsligidagi "Bakteriyalar. Protistalar. Zamburug'lar" mavzusida tabiiy fanlar integratsiyasini ta'limdagi ahamiyati	236
G'.B.Samatov.S.Mo'minjonov	
Ikki atomli gazlarda tebranma-ilgarilanma energiya almashinish ehtimolligini hisoblash.....	248
X.R.Saidova	
Ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini nazorat qilish va baholash mexanizmlari.....	254
J.B.Hamraqulov	
Talabalarda ekologik axloqiy kompetentlikni shakllantirish imkoniyatlari	259
Sh.H.Yusupaliyeva	
Texnik oliy o'quv yurtlarida chet til darslarini tashkillashtirishda o'g'zaki nutq kompetensiyasini samarali qo'llash usullari.....	263
X.R.Umarov	
O'quvchilarda jinoyat va jazo tushunchalariga doir bilimlarni rivojlantirish ijtimoiy zarurat sifatida	266
X.M.Madazimov	
Bir hikoya talqinida bosh qahramon qiyofasi	274
B.T.Yunusaliyev	
Modus kategoriyasining modallilikni o'rganishdagi ahamiyati.	277
K.I.Qosimov	
Abdulla Qodiriy – XX asr geniysi	280
M.A.Xusanova, M.A.Xusanova	
Somatik kodlar tadqiqiga doir	287
M.O.Rahimova	
O'zbek tilida leksik nomemalar.....	290
N.S.Qobilova, M.T.Hojiyeva	
Umumiy taqiqlovchilar va ularning komponentlari.....	293
A.M.Rasulova	
To'siqsizlik munosabatining jahon tilshunosligida o'rganilishi	297
Z.V.Alimova, U.A.Soxibova	
Frazeologik birliklar va ularning semantik tahlili.....	300
I.I.Akramov	
Aforizmlarni pragmatik tushunish aspektlari	305
B.A.Yunusova	
Kombinator leksikografiya – tilshunoslikning nazariy va amaliy asosi.....	310
Z.H.Usmonova	
Rey Bredberning "Marsga Hujum" ("the martian chronicles") asari bilvosita tarjimasida tarjima usullari va o'ziga xos xususiyatlari	315
A.M.Mamarasulov	
Osmon va yer tushunchalarining qiyosiy semantik tadqiqi.....	319
L.X.Badalova	
Ingliz tilini chet tili sifatida o'rgatishda storytelling yondashuvining ahamiyati	322

SOMATIK KODLAR TADQIQIGA DOIR
ОБ ИССЛЕДОВАНИИ СОМАТИЧЕСКИХ КОДОВ
ON THE STUDY OF SOMATIC CODS

Xusanova Ma'rifat Axmadjonovna¹, Xusanova Mashxura Axmadjonovna²

¹Xusanova Ma'rifat Axmadjonovna

– Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori.

²Xusanova Mashxura Axmadjonovna

– Farg'ona davlat universiteti magistranti

Annotatsiya

Tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishi sifatida lingvokulturologiyaning asosiy diqqat e'tibori madaniy kodlarni o'rganishga qaratiladi. Madaniy kodlar – ma'lum bir xalqning milliy-madaniy qiyofasini oshishda kalit vazifasini bajaradi. Quyida somatik kod va u ifodalagan ma'noning o'rganilishi hamda ularning asosiy xususiyatlari tahlil qilinadi.

Аннотация

В качестве современного направления лингвистики основное внимание лингвокультурологии уделяется изучению культурных кодов. Культурные коды-служат ключом к повышению национально-культурного имиджа конкретного народа. Ниже приводится анализ изучения соматического кода и значения, которое он представляет, а также их основных характеристик.

Abstract

The modern direction of linguistics in quality, the main attention of linguoculturology is paid to the study of cultural codes. Cultural codes-act as the key in increasing the national-cultural image of a particular people. The following will analyze the study of the somatic code and the meaning it represents, as well as their main characteristics.

Kalit so'zlar: olamning lisoniy manzarasi, lingvokulturologiya, milliy qiyofa, ibora, frazeologik birliklar, madaniyat kodlari, somatik kod, "bosh" so'zi.

Ключевые слова: языковая картина мира, лингвокультурология, национальный образ, словосочетание, фразеологизмы, коды культуры, соматический код, слово "голова".

Key words: linguistic picture of the universe, lingvoculturology, national image, phrase, phraseological units, cultural codes, somatic code, the word "head".

KIRISH

Dunyoning barcha millatlari o'z milliy qiyofasini, milliy an'analarini tashqi ko'rinishi, xulq-atvori, yurish-turishi va eng asosiysi, tili orqali o'zida mujassam etadi. Shu ma'noda inson ana shu milliylikni o'zida aks ettiruvchi muayyan madaniyat, til, tarix, adabiyotga aloqador bo'ladi. Til ijtimoiy hodisa ekanligi bilan bir qatorda madaniyat belgisi hamdir. Ma'lumki, qadimdan insonlar, xalqlar, mamlakatlar o'zaro iqtisodiy-siyosiy, madaniy aloqada bo'lib kelganlar. Bugungi kunda ham xuddi shunday siyosiy-madaniy, ilmiy aloqalar, xalqaro-madaniy kommunikativ jarayonlar tilshunoslik sohasida sezilarli o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Ya'ni tillarning o'zaro munosabati va til madaniyati hamda tilning milliy o'ziga xos ko'rinishi kabi qator va madaniyatshunoslik o'rtasidagi alohida spetsifik yo'nalishi va predmetiga ega bo'lgan yangi soha – lingvomadaniyatshunoslikning shakllanishida turki bo'ldi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

O'zbek tilshunosligida lingvokulturologik tadqiqotlar ham talaygina. Xususan, Z.I.Saliyeva nomzodlik dissertatsiyasida o'zbek va ingliz tillarining milliy-madaniy xususiyatlari tahlili [15, 90], R.S.Ibragimova nomzodlik dissertatsiyasida esa o'zbek va fransuz tillarida ayol konseptining ifodalanishishi haqida [16,90] tadqiqotlar olib borganlar. Shuningdek, N.Mahmudov o'zining "Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab" [17,10] nomli maqolasida lingvokulturologiya, xususan, kognitiv tilshunoslik mohiyatini ochib berdi.

Lingvomadaniyatshunoslik fanga lingvomadaniy birlik, lingvomadaniyat, lingvomadaniy hamjamiyat, milliy-madaniy konnotatsiya, madaniy sema, pretsedent birliklar, madaniy kod, lisoniy ong, olamning lisoniy manzarasi kabi bir qator yangi tushunchalar olib kirdi. Ular qatorida madaniyat kodlari tushunchasi alohida ahamiyatga ega. Ma'lumki, kod va belgi tushunchalari semiotika (belgilar haqidagi fan)ning asosiy obyekti hisoblanadi. "Sotsial axborotning har qanday

moddiy ifodalovchilari belgi hisoblanadi” [2,57]. Tadqiqotlarda madaniyat kodlari olam lisoniy manzarasining muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida e’tirof qilinadi. D.Xudoyberganova madaniyat kodini insoniyatning arxetipik tasavvurlariga muvofiq keluvchi, o’zida olam haqidagi tasavvurlarni namoyon etuvchi tushunchalar va ularning lisoniy shakllari sifatida ta’riflaydi [1,15]. Madaniy axborotni tashishda madaniy kodlar kalit vazifasini bajaradi. Demak, bundan kelib chiqib aytish mumkinki, madaniy kod milliy-madaniy urf-odat, qadriyat va me’yorlarni o’zida shartli ravishda aks ettiradigan ramziy belgi hisoblanadi. Lingvokulturologik tadqiqotlarda madaniyat kodlarining turlari sifatida somatik kod, makoniy kod, temporal kod, predmetli kod, biomorf kod, ma’naviy kod, antropomorf kod, fazoviy kod, urushga doir kod, tibbiy kod, me’moriy kod, sport kodi, geometrik kod, gastronomik kod, kiyim-kechak kodi, mifologik kod, teomorf kod, rang-tus kodi kabilar qayd etilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Shuni aytish mumkinki, eng keng tarqalgan kod turlaridan biri bu somatik (inson tana a’zosi bilan bevosita bog’liq bo’lgan) koddir. Masalan: “bosh” so’zi – bosh ko’tarmoq, boshi qotmoq, boshida yong’oq chaqmoq, boshi berk ko’chaga kirmoq, boshdan kechirmoq, bosh olib ketmoq, boshiga tushmoq, boshdan o’tkazmoq, boshiga urmoq, boshini aylantirmoq, bosh bo’lmoq, boshini ikki qilmoq; “ko’z” so’zi – ko’zi tushmoq, ko’z olaytirmoq, ko’z yummoq, ko’z tashlamoq, ko’z ilg’amas, ko’zi ochiq, ko’z ostiga olmoq, ko’z ko’rib quloq eshitmagan, ko’zi olma termoq, ko’zi kosasidan chiqmoq; “qo’l” so’zi – qo’l ko’tarmoq, qo’l bermoq, qo’l siltamoq, qo’li uzun, qo’li shirin, qo’li kalta, qo’lidan kelmoq, qo’lga tushmoq, qo’l qovushtirib o’tirmoq, qo’ldan boy bermoq, qo’lga olmoq; “oyoq” so’zi – oyoq osti bo’lmoq, oyoq ostidan narini ko’rmaslik, oyoq osti qilmoq, oyog’i bilan ko’rsatmoq, oyoq tiramoq, oyog’iga bolta urmoq, oyog’iga bosh urmoq, ikki oyog’ini bir etikka tiqmoq, oyog’idan chalmoq; “quloq” so’zi qulog’i qomatga kelmoq, qulog’iga tanbur chalmoq, qulog’iga quymoq, ko’z-quloq bo’lmoq, qulog’i tom bitmoq; “yuz” so’zi – yuzi chidamaslik, yuziga oyoq qo’ymoq, yuziga solmoq, yuz o’girmoq, yuzi yorug’, yuzi yerga qaramoq, yuzi shuvut bo’lmoq, yuz ko’rmas bo’lmoq kabi birikmalarda inson tana a’zolari turli semalarda qo’llanmoqda. Barchasi uchun umumiy xususiyat bu – ularning har biri inson tanasi a’zosi ekanligi. Ammo ular ibora tarkibida ko’chma ma’noda qo’llanib, turli ma’no nozikligini anglatadi. Shukur Xolmirzayev hikoyalarida “bosh” somatik kodi tahliliga e’tibor qaratamiz: “boshdan oyoq” – sinchiklab. *Notanish odam menga qaradi-yu, boshdan oyoq ko’z yugurtirib chiqdi* [10,3]; “boshi osmonga yetmoq” – qattiq quvonmoq. *Isnat, haqiqatan ham, katta mukofot olgandek boshi osmonga yetadi* [10,25]; “boshiga ko’tarmoq” – I. shovqin solmoq, So’ng tumshug’ini osmonga cho’zib, hovlini boshiga ko’tarib uvladi [10,29]; II. E’zozlamoq. *Ular meni boshiga ko’tarishadi... Yolg’iz qizlariman* [10,176]; “boshini ham qilmoq” – uyalmoq. *Sobirova opa bu gaplardan ta’sirlanib, boshini ham qilib qoldi* [10,45]; “boshiga tushmoq” – boshidan o’tkazmoq, hayotida sodir bo’lmoq. *Beixtiyor o’zining bu ahvoli bir kunmas-bir kun tengqur dugonalari boshiga tushishini o’yladi* [10,51]; “bosh tortmoq” – qabul qilmaslik, bajarmaslik. *Qarorni bajarishdan bosh tortgan, deyishadi* [10,70]; “bosh olib ketmoq” – butunlay tark etib ketmoq. *Shunda Inod bosh olib ketib, qayerda ham yashashi mumkinligi haqida o’ylab qoldi* [10,71]; “boshiga urmoq” – kerak qilmaslik. *Maktabni boshingizga urasizmi?* [10,78]; “bosh qotirmoq” – o’ylamoq ... *g’ayritabiiy manzaralar va hayvonlar qiziqtirar, ularni qanday qilib suratga tushirish haqida bosh qotirar edi...* [10,79]; “boshdan chiqarmoq” – unutmok. *Bu xayolni boshingizdan chiqaring* [10,81]; “boshi aylanmoq” – bahuzur bo’lmoq. *Qarasam, boshim aylanib, dumalab ketadiganday bo’laman* [10,83]; “boshidan uchmoq” – xayolidan ko’tarilmoq. *“Bu yovvoyi meni yemoqchi”, deb o’ylagan o’yim boshimdan uchdi* [10,89]; “bosh qo’ymoq” – botmoq. *Quyosh osmonni aylanib, ufqqa bosh qo’ya boshlaganda yo’lovchilar Sanjar tog’ining ortidagi Oqzov ostida eshaklardan tushishar edi* [10,96]; “bosh qotirmoq” – keraksiz narsaga o’ylanmoq. *E, kampir, boshimni qotirma* [10,106]; “bosh qilmoq” – rahbar qilmoq. *O’n ming odamga bosh qilib qo’yibdi meni davlat, bilasanmi, shuni* [10,108]; “boshida qolmoq” – o’ziga buyurmoq. *Topgan pulingiz boshingizda qolsin!* [10,112]; “boshidan kechirmoq” – guvoh bo’lmoq. *So’ng nuqul urush davrida boshidan kechirganlarini hikoya qiladigan bo’ldi* [10,160]; “bosh bo’lmoq” – boshqarmoq, tashkillamoq. *Hosila to’yda bosh bo’lgan magazin direktoridan iltimos qilib, erini ham qo’shni non do’koniga ishga oldirdi* [10,218]; “boshini aylantirmoq” – yolg’onlar bilan aldamoq. *Birpasda shunday qizning boshini aylantirib tashlading-a!* [10,228].

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, iboralar xalqning hayotiy tajribasi, donishmandligi natijasida maydonga keladi. Iboralarning shakllanishida inson tana a’zolari bilan bog’liq bo’lgan kodlar muhim

vazifa bajarib, ko'chma ma'noda qo'llanadi hamda fikrning ta'sir doirasini kengaytiradi. Bir so'z bilan ularni fikrni ta'sirchan, bo'yoqdor qilib ifodalovchi qudratli vositalar, deyish o'rindir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Rasulova, Azizaxon Muydinovna; Xusanova Ma'rifat Axmadjonovna. POETIK NUTQDA SINONIMLARDAN FOYDALANISH MAHORATI. ORIENTAL RENAISSANCE: INNOVATIVE, EDUCATIONAL, NATIONAL AND SOCIAL SCIENCES. ORIENS_Volume 2_ISSUE 10-2.2022 807-811. (Rasulova, Azizaxon Muydinovna; Xusanova Marifat Akhmadjonovna. THE SKILL OF USING SYNONYMS IN POETIC SPEECH. ORIENTAL RENAISSANCE: INNOVATIVE, EDUCATIONAL, NATIONAL AND SOCIAL SCIENCES. ORIENS_Volume 2_ISSUE 10-2.2022 807-811).
2. KHUSANOVA M & KHUSANOVA M. ROLE OF OCCASSIONAL UNITS IN FARIDA AFRUZ'S IDIOSTYLE. Thematics Journal of Education Impact Factor (UIF-2020):7.528 Impact Factor (IFS-2020):7.433: <https://doi.org/10.5281/zenodo.6467338>, P-63-69 12.04.2022.
3. Xusanova, M.A. The use of archaism in the works of Farida Afroz. International Scientific Journal ISJ Theoretical & Applied Science Philadelphia, USA issue 04, volume 96 published April 20, 2021. So: <http://s-o-i.org/1.1TAS-04-96-51> Doi <https://dx.doi.org/10.15863/TAS> Scopus ASCC:1208.
4. Xusanova, M.A. The use of expressive phonetic means in farida afroz s works. International Scientific Journal ISJ Theoretical & Applied Science Philadelphia, USA issue 09, volume 101, published September 28, 2021. So: <http://s-o-i.org/1.1TAS-09-101-81> Doi <https://dx.doi.org/10.15863/TAS> Scopus ASCC:1200.
5. Xudoyberganova D. Lingvokulturologiyada madaniy kod tushunchasi va talqini // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2019. – №3.
6. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. 3 jildlik. 1-jild. Toshkent: Akadernashr, 2012.
7. Маслова В.А. Духовный код с позиции лингвокультурологии: единица сакрального и светского // Метафизика. – М., 2016. – №4. – С. 79.
8. Телия В.Н. Большой фразеологический словарь русского языка. – М., 2006.
9. Ковшова М. Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии. Коды культуры. Издью 2-е. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013.
10. Рапай К. Культурный код. Как мы живем, что покупаем и почему. – М.: Юнайтед Пресс, 2010. – 168 с.
11. Свирепо О.А. Метафора как код культуры: Дис. ...канд. филос. наук. – Ростов н/Д, 2002. – 162 с.
12. Tosheva D. Zoonim komponentli maqollarning lingvoturkologik xususiyatlari: Filol, fan. bo'yicha falsafa dok. diss. – Toshkent, 2017.
13. Usmonov F. O'zbek tilidagi o'xshatishlarning lingvomadaniy tadqiqi / Filol. fan. bo'yicha falsafa dok. diss. – Andijon, 2019.
14. Shukur Xolmirzayev. Saylanma. 3 jildlik. I jild. –Toshkent, 2003.
15. Shukur Xolmirzayev. Saylanma. 3 jildlik. II jild. –Toshkent, 2003.
16. Shukur Xolmirzayev. Saylanma. 3 jildlik. III jild. –Toshkent, 2003.
17. Husanova M.A, Husanova M.A. ROLE OF OCCASSIONAL UNITS IN FARIDA AFRUZ'S IDIOSTYLE/ Thematic Journal of Education Impact Factor(UIF-2020):7.528 Impact Factor(ISF-2020):7.433 12.04.2022. –B.63-69
18. Xusanova M.A. Poetik asarda ritorik so'roq gaplarning ekspressiv imkoniyati/ Xorazm Ma'mun akademiyasi., 2022-5/4. –B.165-167.
19. Saliyeva Z.I. Konseptualnaya znachimost sentensiy v angliyskom i uzbekskom yazikax.Avtoref dis..., kan. filol. nauk – Tashkent, 2010.
20. Ibragimova R.S.Fransuz va o'zbek tillarida ayol konseptining lingvokognitiv tadqiqi. Filol.fan.nom....diss. avtoref. –Toshkent, 2012.
21. Maxmudov N. Tilning mukammal tadqiqiy yullarini izlab... // «O'zbek tili va adabiyoti», Toshkent, 2012, № 5.
22. Rozikova, G. Z., & Yusupova, S. T. (2021). METAPHOR AS A LINGUOCULTUROLOGICAL PHENOMENON. Theoretical & Applied Science, (12), 1086-1088.